

**Kristina Krstić-
Joksimović¹
Marija Zotović-
Kostić
Jelica Petrović**

Odsek za psihologiju,
Filozofski fakultet,
Univerzitet u Novom Sadu

SUBJEKTIVNI I OBJEKTIVNI FAKTORI PRILAGOĐENOSTI NA PENZIONISANOST²

U radu su prikazani rezultati istraživanja činilaca prilagođenosti na penzionisanost. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 191 penzionera, prosečne starosti 67.2 godine, sa prosečnim trajanjem penzionisanosti 9.9 godina. U okviru istraživanja korišćeni su upitnici prilagođenosti na penzionisanost i opšteg zdravstvenog stanja, kao i niz pitanja o mentalnom i fizičkom zdravlju, zadovoljstvu brakom i aktuelnom finansijskom situacijom, vezanosti za organizaciju i ličnu profesiju i zadovoljstvu poslom pre penzionisanja. Regresiona analiza ukazuje na značajnu povezanost stepena prilagođenosti na penzionisanost sa zadovoljstvom finansiranjem i zdravstvenim stanjem. Polovina ispitanika potencijalne programe pripreme za penzionisanje prepoznaje kao potrebne i korisne. Najvažnijim procenjuju mere za unapređenje zdravstvenog ponašanja.

Ključne reči: penzionisanost, zdravlje, brak, finansije, programi pripreme za penzionisanje

¹ Adresa autora:
kristina.k.joksimovic@gmail.
com

Primljeno: 24. 09. 2013.
Primljena korekcija: 28. 04.
2014.
Primljena ponovna korekcija:
06. 05. 2014.
Prihvaćeno za štampu: 12.
05. 2014.

² Istraživanje je sprovedeno u okviru projekta "Efekti egzistencijalne nesigurnosti na pojedinca i porodicu u Srbiji" koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (ON179022).

Razvojna promena karakteristična za staro doba je prelazak sa uloge zaposlenog na ulogu penzionera. Penzionisanje je tranzitivna životna faza definisana brojnim promenama uloga, odnosa, prihoda, dnevne rutine, psihofizičkog stanja osobe (Kim & Moen, 2001). Penzionisanje ima različito značenje za ljude, determinisano promenama koje izaziva u životu penzionisane osobe i njene porodice.

Kompleksnost fenomena penzionisanja posledica je brojnih faktora koji mogu uticati na prilagođavanje, ali i međusobnih odnosa tih faktora. Kim i Moen (Kim & Moen, 2002) pružaju jedan sveobuhvatan, ekološki pristup razmatranju penzionisanja, u kome se ističe da je dinamiku odlaska u penziju i njen odnos sa psihološkim blagostanjem potrebno sagledati u vremenskom, odnosno razvojnom životnom kontekstu. Brojne studije (Barnes, Parry, & Lakey, 2002; Kim & Moen, 2001, 2002) ukazuju na značaj pola, zdravlja, finansija, obrazovnog nivoa, bračnog statusa i interpersonalnih resursa kao značajnih faktora prilagođenosti na penzionisanost. Konkretnije, pretpostavlja se da će se finansijski problemi, intenzivirani penzionisanjem, negativno odražavati na životno zadovoljstvo i prilagođenost penzionisanih osoba u godinama nakon penzionisanja. Nasuprot prethodnog, dobro zdravstveno stanje i osećaj kontrole nad situacijom koja je prethodila penzionisanju predstavljaju važne lične resurse koji poboljšavaju adaptaciju na penzionisanje. Prilikom razmatranja odnosa između penzionisanja i mentalnog zdravlja, u kontekstu interpersonalnih resursa, prema Kimu i Moenu, važno je uzeti u obzir i kvalitet partnerskih odnosa, radni status partnera. S obzirom na to da penzionisanje predstavlja važan događaj koji zahteva usklađivanje i promene kod oba partnera, bračni i porodični odnosi mogu da predstavljaju značajne interpersonalne resurse prilikom penzionisanja (Atchely, 2000). Određena istraživanja pokazuju da se žene teže od muškaraca prilagođavaju na gubitak radne uloge (videti u Wong & Earl, 2009), stoga je pol dodatna varijabla koju treba razmotriti budući da različiti polovi imaju drugačije radne i životne istorije.

Generalno gledano, rezultati istraživanja prilagođenosti na penzionisanost otkrivaju značaj: viših prihoda, boljeg fizičkog i mentalnog zdravlja (Donaldson, Earl, & Muratore, 2010; Wong & Earl, 2009), uslova odlaska u penziju (Wong & Earl, 2009) i bračnog statusa (Price & Joo, 2005; Wong & Earl, 2009). Viši prihodi i bolje zdravlje penzionisanih osoba doprinose i većem životnom zadovoljstvu (Quinn, Burkhauser, & Myers, 1990; Taylor & Shore, 1995; Wong & Earl, 2009). Penzionisane osobe koje su u braku pokazuju bolje mentalno zdravlje i veću sreću u poređenju sa onima koji nisu u bračnoj zajednici (Bierman, Fazio, & Milkie, 2006; Diener, Gohm, Suh, & Oishi, 2000). Takođe, starije osobe koje su duže u penziji pokazuju veće subjektivno blagostanje i zadovoljstvo tokom penzionisanosti (Donaldson et al., 2010). Sa druge strane, snažna posvećenost i predanost poslu, u kontekstu lične profesionalne uloge, uz negativne uslove

odlaska sa radnog mesta, mogu otežavati proces prilagođavanja na penzionisanje (van Solinge & Henkens, 2008; Wong & Earl, 2009). Razmatrajući uticaj trajanja penzionisanosti, istraživači ukazuju na nalaze da penzionisanje najčešće prvobitno stvara distres, ali da se ipak, nakon istog, velika većina penzionisanih osoba vremenom prilagodi nastalim promenama (videti u Wong & Earl, 2009). Dodatan činilac prilagođenosti na penzionisanost podrazumeva proaktivnu uključenost u organizacije i aktivnosti zajednice. Rezultati brojnih studija (npr. Avlund, Lund, Holstein, & Due, 2004; Lee, 2000; Singh-Manoux, Richards, & Marmot, 2003) ukazuju da socijalna uključenost unapređuje kognitivno funkcionisanje i funkcionalne sposobnosti u starosti, predstavlja značajan faktor opaženog kvaliteta života starih (Bowling, Gabriel, Banister, & Sutton, 2004), i smanjuje mortalitet (Hyyppä & Maki, 2003).

Velike životne promene i tranzicije uloga često se posmatraju kao stresori koji iziskuju pojačano aktiviranje mehanizama prilagođavanja na novonastale okolnosti (Wheaton, 1990). Prema rezultatima određenih istraživanja, trećina penzionisanih osoba doživljava penzionisanje kao stresan tranzicioni proces (videti u Calvo & Sarkisian, 2011), odnosno kao događaj koji može dovesti do smanjenja ličnog blagostanja (Bosse, Aldwin, Levenson, & Workman-Daniels, 1991, prema Donaldson et al., 2010). Sa druge strane, prisutna su istraživanja koja ukazuju na mogućnosti koje penzionisanost stvara (videti u Calvo & Sarkisian, 2011). Prepoznate mogućnosti bazirane su prevashodno na slobodnom vremenu koje se sa penzionisanjem povećava, i koje omogućava uživanje u velikom broju prijatnih aktivnosti, bez konkretnog rasporeda obaveza, uz provođenje vremena sa porodicom i prijateljima. Uobičajeni negativni aspekti penzionisanja podrazumevaju smanjenje prihoda, eventualni gubitak samopoštovanja uslovljen gubitkom radne uloge, gubitak profesionalnih socijalnih kontakata, gubitak identiteta kao pripadnika profesije, potencijalni gubitak zdravlja, kao i promene u porodičnim odnosima.

Neslaganje o efekima penzionisanja ukazuje na dalje potrebe istraživanja ove problematike i sagledavanja ispitivane tranzitivne promene iz perspektive životnog ciklusa. Penzionisanje predstavlja proces u kome su organizacioni i individualni faktori u interakciji sa psihološkim, shodno čemu je, prema teoriji životnog ciklusa, prilikom razmatranja kratkoročnih i dugoročnih efekata penzionisanja potrebno uzeti u obzir i kontekstualne i psihološke faktore. Prema Van Solingeovoj i Henkenu (Van Solinge & Henkens, 2008) tranzitivnost penzionisanja je multidimenzionalna, i podrazumeva sadejsvo dva razvojna izazova: prilagođavanje na gubitak radne uloge i socijalnih kontakata sa posla, uz razvijanje zadovoljstva načinom života tokom penzionisanosti. U kontekstu prethodnog, teorijsku perspektivu istraživanja, pored šireg okvira Eriksonove psihosocijalne teorije razvoja ličnosti (Erikson & Erikson, 1997), u užem smislu određuje i Baltesov model selektivne optimizacije sa kompenzacijom (Baltes,

1987). Prema ovom modelu, uspešna adaptacija na penzionisanost zavisila bi od interakcije sledećih procesa: selekcije značajnih životnih domena ili aktivnosti (uspostavljanja prioriteta i eliminisanje standarda koji se ne mogu dostići), optimizacije aktivnosti obogaćivanja ličnih sposobnosti, i procesa kompenzacije manifestovanim kroz promene u uobičajenim načinima dostizanja ciljeva ili vršenja aktivnosti kako bi se nadomestili funkcionalni nedostaci.

Prilagođenost na penzionisanje u velikoj meri je zavisna i od priprema za penzionisanje (Noone, Stephens, & Alpass, 2009; Sharpley & Layton, 1998; Wong & Earl, 2009). Boljoj adaptaciji na penzionisanje doprinose adekvatne pripreme i planiranje penzionisanja (Mutran, Reitzes, & Fernandez, 1997), bazirane prevashodno na formulisanju realističnih očekivanja (Aiken, 2002) i redukovanju anksioznosti i strahova u vezi sa promenama koje se odigravaju u tom životnom periodu (Glass & Flynn, 2000; Reitzes, Mutran, & Fernandez, 1998). Proaktivne osobe koje se angažuju oko planiranja penzionisanja, ispoljavaju manje anksioznosti i depresivnosti povodom penzionisanja, ali i snažnije samopouzdanje usled ličnog upravljanja procesom penzionisanja (Taylor-Carter, Cook, & Weinberg, 1997). Takođe, karakteriše ih veći stepen prilagođenosti, životnog zadovoljstva (Rosenkoetter & Garris, 2001; Spiegel & Shultz, 2003) i blagostanja (Noone, Stephens, & Alpass, 2009) u periodu nakon penzionisanja.

U Republici Srbiji položaj velikog broja penzionisanih osoba specifičan je i težak. Pregled literature koja opisuje položaj starih u evropskim zemljama, otkriva drugačiji tretman starih i veći broj mogućnosti za iste u penziji (Nimrod, 2007). Novčani iznosi penzija u RS doprinose diskriminisanju najstarijih članova društva, negativnom opažanju starosti i procesa starenja, pri čemu se posledično odražavaju i na brojne druge životne aspekte. Novi trend pomeranja starosne granice za odlazak u penziju verovatno utiče na zadovoljstvo životom i prilagođenost na penzionisanje starih. Nažalost, u našoj zemlji postoji jako mali broj empirijskih istraživanja koja se bave problematikom starih članova društva.

U ovom istraživanju penzionisanje je konceptualizovano kao razvojno-tranzitivni proces, prožet individualnim, psihosocijalnim i organizacionim uticajima koji se odražavaju na proces prilagođavanja na penzionisanost osoba stare životne dobi. Postavljeni su sledeći istraživački ciljevi:

- Analiza procene psihofizičkog statusa, prilagođenosti i domena zadovoljstva.
- Ispitivanje prilagođenosti na penzionisanost ispitanika različitih sociodemografskih karakteristika.
- Ispitivanje prediktora prilagođenosti na penzionisanost.
- Ispitivanje stavova ispitanika o programima pripreme za penzionisanje.

Metod

Uzorak

Istraživanje je sprovedeno na prigodnom uzorku od 191 penzionisane osobe (40.3% muških ispitanika), prosečne starosti $M = 67.2$, $SD = 7.86$. Najveći broj ispitanika je, s obzirom na obrazovni status, srednje stručne spreme (45.3%), pretežno iz gradskih područja (73%), u braku (64%). Razlozi penzionisanja otkrivaju da su ispitanici dominantno penzionisani usled dostignute starosne granice (69%), zatim zbog lošeg zdravstvenog stanja (17.4%), dok preostali kao razloge penzionisanja navode dobijanje otpremnine, proglašenost tehnološkim viškom, dobijanje otkaza, beneficirani radni staž i slično. Vreme provedeno u penziji varijabilno je i kreće se od jednog meseca do trideset i devet godina, sa prosekom godina $M = 9.90$, $SD = 98$. U pogledu radnog statusa, bračni partneri ispitanika su najčešće penzionisani (67.2%). Svoju materijalnu situaciju učesnici istraživanja uglavnom ocenjuju kao osrednju (57.6%), u kontekstu koje veliki broj ispitanika (76%) nije privatno angažovan u aktivnostima koje imaju za cilj obezbeđivanje dodatnih prihoda. S obzirom na bračni status, većina ispitanika (65%) je u bračnoj zajednici, 25% uzorka čine udovci/udovice, 5.8% ispitanika je razvedeno, dok 5.2% nije stupalo u brak. Profili zanimanja penzionisanih ispitanika otkrivaju da najveći broj istih pripada kategoriji stručnjaka (32%), stručnih saradnika i tehničara (27.6), nakon čega kategoriji zanatlija i ugostiteljskih radnika (22.2). U kategoriji osnovnih, jednostavnih zanimanja nalazi se 10% ispitanika, dok službenika ima 8.1%.

Instrumenti

Prilagođenost na penzionisanost (Retirement adjustment: Schultz, & Schultz, 1997, prema Wells, DeVaus, Kendig, Quine, & Petralia, 2006). Za merenje konstrukta prilagođenosti na penzionisanost korišćena je trinaestoajtemska skala, u okviru koje je stepen slaganja sa tvrdnjama procenjivan preko petostepene skale, gde viši skor ukazuje na bolju prilagođenost. Neki od ajtema su: „Dobro sam se prilagodio na promene.“, „Nedostaje mi da sam deo akcije.“, „Uživam što sam u mogućnosti da provodim više vremena sa svojim partnerom.“, „Morao sam da se prilagodim velikom padu u приходima.“. KMO koeficijent pouzdanosti ove skale iznosi .82, pri čemu je Cronbachov koeficijent pouzdanosti imao vrednost .34.

Upitnik opšteg zdravstvenog stanja (General Health Questionnaire – GHQ: Goldberg, 1972). Ovim upitnikom je ispitivano mentalno zdravlje ispitanika. Upitnik se sastoji od 12 stavki, koje su raspoređene u četiri supskale: Somatika (npr. „Da li ste u skorije vreme osećali da Vam je loše?“), Anksioznost

(npr. „Da li ste se u skorije vreme osećali nervozno i napeto?“), Socijalna disfunkcija (npr. „Da li ste u skorije vreme primetili da ste sporiji u obavljanju svog posla?“), Depresivnost (npr. „Da li ste u skorije vreme pomišljali na samoubistvo?“). Ispitanici su na četvorostepenoj skali (od 1 = *uopšte ne* do 4 = *mnogo više nego obično*) procenjivali postojanje aktuelnih i skorašnjih tegoba. Pouzdanost subskala iznosi: Somatika ($\alpha = .67$), Anksioznost ($\alpha = .73$), Socijalna disfunkcija ($\alpha = .52$), Depresivnost ($\alpha = .53$). KMO koeficijent reprezentativnosti celokupnog GHQ ima vrednost .79, dok Cronbachov koeficijent pouzdanosti iznosi .80.

Subjektivne procene opšteg zadovoljstva sopstvenim bračnim odnosom („Koliko ste sveukupno zadovoljni Vašim brakom?“), zadovoljstva aktuelnom finansijskom situacijom („Koliko ste zadovoljni Vašim trenutnim finansijskim statusom?“), predanosti organizaciji („Pre odlaska u penziju, koliko ste bili vezani za organizaciju u kojoj ste radili?“), predanosti profesiji („U kojoj meri ste bili vezani za svoju profesiju (koliko ste se u radu poistovećivali sa njom)?“), i zadovoljstva poslom u periodu pre penzionisanja („Koliko ste bili zadovoljni svojim poslom pre penzionisanja?“), vršene su preko jednoajtemskih mera. Skale za odgovaranje, u slučaju procene zadovoljstva bračnim odnosom i finansijskom situacijom, bile su devetostepene, od 1 = *potpuno nezadovoljan* do 9 = *izrazito zadovoljan*. Skale procene za preostala pitanja su bile desetostepene, od 1 = *potpuno nezadovoljan* do 10 = *izrazito zadovoljan*. Takođe, ispitanici su procenjivali i svoje aktuelno zdravstveno stanje na petostepenoj skali, od 1 = *veoma loše* do 5 = *odlično*. Procena važnosti i korisnosti programa priprema za penzionisanje proveravana je pitanjem: „Da li smatrate da bi osobama koje su pred penzijom koristio program pripreme za penzionisanje?“. Ovo pitanje je bilo praćeno kratkim pojašnjenjem eventualnog programa, kroz opis oblasti koje bi isti mogao da obuhvata, nakon čega su ispitanici procenjivali koji od navedenih domena smatraju najbitnijim i obrazlagali zašto.

Pored navedenih podataka, prikupljeni su i podaci o polu, starosti, obrazovanju i profesiji ispitanika, njihovom bračnom i porodičnom statusu, mestu stanovanja, materijalnom stanju, razlozima penzionisanja, trajanju penzionisanosti, dužini radnog staža, radnom statusu partnera i dodatnim aktivnostima.

Procedura

Podaci za istraživanje sakupljeni su tokom decembra 2012. i januara 2013. godine, na teritoriji Republike Srbije. Prikupljanje podataka vršili su obučeni anketari, koji su najpre kontaktirali ispitanike u cilju dobijanja saglasnosti za učešće u istraživanju. Ispitanici su bili informisani da je učešće potpuno dobrovoljno i anonimno, pružene su im informacije o proceduri testiranja i

ciljevima istraživanja. U istraživanju je korišćena metoda upitnika sa ličnim intervjuisanjem. S obzirom na celokupnu bateriju, očuvanost sluha i kognitivnih funkcija, postojale su varijacije u trajanju svakog pojedinačnog ispitivanja.

Rezultati

Deskriptivni podaci za psihofizički status, prilagođenost na penzionisanost i domene zadovoljstva

Deskriptivni statistici prikazani u Tabeli 1, u poređenju s teorijskim prosekom za date skale, ukazuju na visoke vrednosti vezanosti ispitanika za prethodnu radnu organizaciju, visok stepen identifikacije sa svojom radnom ulogom, kao i visoko zadovoljstvo poslom pre penzionisanja. U poređenju sa rezultatima ranijih istraživanja (Krstić, Zotović i Mihić, 2012) i upoređivanjem sa teorijskim prosekom na skalama, registruju se umereno visoke vrednosti zadovoljstva bračnim odnosom i stepena prilagođenosti na penzionisanost, dok se zadovoljstvo finansijama i aktuelno zdravstveno stanje procenjuje kao osrednje.

Analiza mentalnog zdravlja penzionisanih ispitanika pokazuje niske vrednosti depresivnosti, blago iznad prosečne vrednosti anksioznosti i somatskih teškoća, kao i visoke vrednosti socijalne disfunkcije, što je u skladu sa rezultatima istraživanja Petrović i Zotović (2013).

Tabela 1

Deskriptivni pokazatelji ispitivanih faktora mentalnog zdravlja

	<i>M</i>	<i>SD</i>
Dužina radnog staža	32.85	7.99
Trajanje penzionisanosti (u mesecima)	118.85	97.9
Vezanost za organizaciju	8.64	1.80
Identifikacija sa profesijom	8.68	1.91
Zadovoljstvo poslom pre penzionisanja	8.17	2.26
Zadovoljstvo brakom	7.50	1.85
Zadovoljstvo finansijskim statusom	5.27	2.31
Procena fizičkog zdravlja	3.25	1.02
Mentalno zdravlje		
Somatika	5.43	1.95
Anksioznost	5.05	2.05
Socijalna disfunkcija	10.30	0.94
Depresivnost	3.71	1.20
Stepen prilagođenosti na penzionisanost	46.04	7.44

Prediktori prilagođenosti na penzionisanost

U cilju sagledavanja doprinosa predikciji prilagođenosti na penzionisanost, sprovedena je hijerarhijska regresiona analiza sa dva bloka prediktora. Po uzoru na istraživanja koja prepoznaju uticaj organizacionih varijabli na prilagođenost na penzionisanost (Van Solinge & Henkens, 2008; Wong & Earl, 2009), prvim korakom su bile obuhvaćene kontrolne varijable istraživanja: stepen vezanosti za organizaciju, stepen identifikacije sa profesijom i zadovoljstvo poslom pre penzionisanja. U drugom koraku su uključene sledeće prediktorske varijable: trajanje penzionisanosti, zadovoljstvo brakom, finansijama, očuvanost fizičkog zdravlja, kao i stepen izraženosti somatskih tegoba, anksioznosti, socijalne disfunkcije i depresivnosti. Ovako formiran regresioni model značajan je u cilju predviđanja prilagođenosti na penzionisanost (Tabela 2). Modelom u celini objašnjeno je 31.7%, dok je drugim korakom objašnjeno 30% ukupne varijanse prilagođenosti ispitanika na penzionisanost. Ukoliko se osvrnemo na parcijalne doprinose prediktora (Tabela 3), možemo uočiti da statistički značajan parcijalni doprinos ostvaruju najpre zadovoljstvo finansijskim statusom, nakon čega aktuelno zdravstveno stanje ispitanika.

Tabela 2

Relacije prediktorskih i kontrolnih varijabli sa stepenom prilagođenosti na penzionisanost

	<i>R</i>	<i>R</i> ²	<i>F</i>	<i>p</i>	ΔR^2	Δp
Model 1	.129	.017	.648	.586		
Model 2	.563	.317	4.51	.000	.30	.000

Napomena. Model 1: stepen vezanosti za organizaciju, stepen identifikacije sa profesijom, zadovoljstvo poslom pre penzionisanja; Model 2: stepen vezanosti za organizaciju, stepen identifikacije sa profesijom i zadovoljstvo poslom pre penzionisanja, dužina penzionisanosti, zadovoljstvo brakom, zadovoljstvo finansijama, zdravstveno stanje, Somatika, Anksioznost, Socijalna disfunkcija, Depresivnost.

Tabela 3

Značajnost doprinosa pojedinih prediktora prilagođenosti na penzionisanost

Prediktori	Stepen prilagođenosti na penzionisanost			
	<i>B</i>	<i>SE</i>	β	<i>t</i>
Trajanje penzionisanosti	0.01	0.01	.11	1.28
Zadovoljstvo brakom	0.50	0.40	.12	1.25
Zadovoljstvo finansijskim statusom	1.11	0.30	.35	3.67**
Zdravstveno stanje	1.88	0.75	.26	2.51*
Somatika	0.04	0.71	.01	0.06
Anksioznost	0.16	0.39	.04	0.40
Socijalna disfunkcija	-0.37	0.60	-.06	-0.61
Depresivnost	-0.57	0.62	-.09	-0.93

* $p < .05$. ** $p < .001$.

U prvom koraku statistički značajni parcijalni doprinosi vezanosti za radnu organizaciju, profesiju i zadovoljstvo poslom iz perioda pre penzionisanja predikciji prilagođenosti na penzionisanost nisu registrovani, niti se njihova značajnost menja uvođenjem prediktora u drugom koraku. Generalno, kontrolišući potencijalne efekte ova tri prediktora možemo uvideti da veći stepen prilagođenosti na penzionisanost ostvaruju ispitanici koji izveštavaju o većem zadovoljstvu finansijskom situacijom i boljem zdravstvenom stanju.

Prilagođenost na penzionisanost kod penzionera različitih sociodemografskih karakteristika

Istraživanjem nisu registrovane razlike u stepenu prilagođenosti na penzionisanost ispitanika različitih sociodemografskih karakteristika, što je verovatno posledica heterogenosti uzorka. Statistički značajne razlike u prilagođenosti ispitanika u zavisnosti od pola, mesta stanovanja, obrazovnog nivoa, porodičnog i bračnog statusa, razloga penzionisanja, vrste zanimanja, materijalnog stanja i radnog statusa partnera nisu utvrđene. Dodatno, interaktivni efekti pola, bračnog statusa, obrazovanja i materijalne situacije, kao ni interaktivni efekat dužine penzionisanosti i faktora mentalnog zdravlja na stepen prilagođenosti na penzionisanost, takođe nisu ustanovljeni.

Ispitivanje stavova ispitanika o programima pripreme za penzionisanje

Polovina ispitanika (56.4%) potencijalne programe pripreme za penzionisanje prepoznaje kao potrebne i korisne. Najvažnijim procenjuju mere za unapređenje zdravstvenog ponašanja, potom osmišljavanje načina organizacije vremena, dok se rad na poboljšanju kvaliteta socijalnih relacija i planiranje finansija procenjuju manje važnim i korisnim.

Tabela 6

Procena najbitnijih oblasti programa pripreme za penzionisanje

Oblast programa pripreme za penzionisanje	%
Mere za unapređenje zdravstvenog ponašanja	28.6
Načini organizacije vremena	15.6
Mere za unapređenje socijalnih veza	6.9
Planiranje finansija	5.3

Diskusija

Predstavljena istraživačka studija imala je za cilj ispitivanje subjektivnih i objektivnih faktora prilagođenosti na penzionisanost. Podaci o sociodemografskim karakteristikama penzionisanih osoba u Srbiji, njihovom mentalnom i fizičkom zdravlju, zadovoljstvu brakom, finansijama, uslovima penzionisanja, te stepenu prilagođenosti na penzionisanost pružaju značajne informacije o dinamici funkcionisanja i karakterističnim potrebama penzionisanih osoba.

Profili zanimanja ispitanika otkrivaju najveći broj stručnjaka, saradnika, tehničara, zanatlija i ugostiteljskih radnika u ispitanom uzorku. Karakteriše ih visoko procenjena posvećenost poslu, značajan stepen identifikacije sa radnom ulogom i visoko procenjeno zadovoljstvo poslom pre penzionisanja, pri čemu ovi faktori ne otežavaju prilagođavanje na penzionisanost, uprkos nalazima ranijih studija (van Solinge & Henkens, 2005; Wong & Earl, 2009).

U poređenju sa rezultatima prethodnih istraživanja (npr. Petović i Zotović, 2013) umereno prisutni simptomi anksioznosti i somatizacije, mogu predstavljati odraz adaptacije ispitanika na penzionisanje, odnosno usklađenosti prethodnih očekivanja i uverenja o penzionisanju sa realnošću. Dodatno, ove vrednosti mogu biti sagledane u kontekstu specifičnih uslova života, zdravstvenog statusa, izolacije i egzistencijalne nesigurnosti najstarijih članova našeg društva. Subskalu Socijalna disfunkcija čine ajtemi koji govore o izvršavanju svakodnevnih aktivnosti. Visoke vrednosti registrovane u okviru ove subskale govore o narušenosti funkcionalnih sposobnosti ispitanika, odnosno emocionalnim reakcijama koje prate negativne promene u izvršavanju obaveza. Relativno niske vrednosti Depresivnosti mogu se objasniti tendencijama starih osoba da maksimiziraju pozitivan i minimiziraju negativan afekat, prepoznatim u okviru Carstensenove teorije socioemocionalnog selektiviteta (Carstensen, Isaacowitz, & Charles, 1999, prema Mihić, Krstić i Ignjatović, 2009). Takođe, mogu biti posledica malog broja ajtema (tri), u okviru subskale Depresivnost, među kojima se nalazi pitanje o stigmatiziranoj temi suicidnosti. Buduća istraživanja trebalo bi da uključe obuhvatnije i pouzdanije instrumente determinišućih pokazatelja mentalnog zdravlja osoba u starom životnom dobu.

Uprkos rezultatima studija koje govore o polnim razlikama u prilagođenosti na penzionisanost (videti u Wong & Earl, 2009; Kim & Moen, 2002), ovim istraživanjem nisu utvrđene razlike u prilagođenosti muškaraca i žena, kao ni razlike u prilagođenosti ispitanika na penzionisanost s obzirom na radni status njihovih partnera. Takođe, istraživanjem nisu registrovane ni razlike u prilagođenosti na penzionisanost u zavisnosti od razloga penzionisanja, materijalne situacije, mesta stanovanja, obrazovnog nivoa, porodičnog statusa, vrste zanimanja, niti su utvrđeni specifični interaktivni efekti ovih faktora. Dobijeni rezultati verovatno predstavljaju odraz specifičnih karakteristika uzorka

i njegove prigodne prirode.

Umereno visoke vrednosti zadovoljstva brakom penzionisanih osoba korespondiraju sa vrednostima rezultata prethodnog istraživanja o procesima u brakovima starih parova na srpskoj populaciji (Krstić, Zotović i Mihić, 2012). Međutim, ovim istraživanjem nisu utvrđene razlike u stepenu prilagođenosti ispitanika s obzirom na njihov bračni status. Dinamika funkcionisanja parova sa dugim trajanjem kompleksna je i prožeta brojim faktorima koji treba da budu sagledani u narednim, obuhvatnijim istraživanjima sa reprezentativnijim uzorkom.

Razmatranjem pojedinačnih prediktora prilagođenosti na penzionisanost, ustanovljen je statistički značajan doprinos zadovoljstva finansijskim statusom i samoprocene zdravstvenog stanja stepenu prilagođenosti. Ispitanici koji su zadovoljniji svojom finansijskom situacijom i koji svoje zdravlje opažaju kao bolje, ostvaruju veći stepen prilagođenosti na promene koje nastaju sa penzionisanjem. U uslovima života starih građana Republike Srbije, diskriminišuće niskih penzija, oskudne socijalne zaštite i sistema pružanja pomoći i podrške, deluje da briga o egzistencijalnoj obezbeđenosti postaje prioritet. Nadalje, viši prihodi pružaju širi dijapazon mogućnosti organizovanja vremena i unapređenja kvaliteta života u godinama nakon penzionisanja. Dobijeni rezultati u skladu su sa rezultatima brojnih drugih studija koje ukazuju na važnost prevashodno egzistencijalno-finansijskih i zdravstvenih faktora za prilagođenost na penzionisanost (Kim, Kwon, & Anderson, 2005; Taylor & Doverspike, 2003), međutim ne potkrepljuju u potpunosti nalaze studija koje kao relevantne faktore prepoznaju i trajanje penzionisanosti, mentalno zdravlje (Donaldson et al., 2010; Wong & Earl, 2009) i zadovoljstvo brakom (Atchely, 2000; Kim & Moen, 2002).

U kontekstu proučavane problematike značajan podatak predstavlja pozitivan stav prema programima pripreme za penzionisanje. Ukazujući na oblasti u kojima bi im značila profesionalna edukacija, stručno savetovanje i psihološka podrška, penzionisani ispitanici reflektuju jedinstvene potrebe karakteristične za period penzionisanja i pružaju smernice za načine kreiranja i implementaciju programa priprema za penzionisanje radi postizanja boljeg funkcionisanja i većeg kvaliteta života u godinama nakon penzionisanja. Mere za unapređenje zdravstvenog ponašanja, u okviru potencijalnih programa pripreme za penzionisanje, penzionisane osobe prepoznaju kao najpotrebnije i najkorisnije. Nadalje, organizovanje načina strukturiranja vremena, unapređenja socijalnih veza i planiranja finansija u periodu koji prethodi penzionisanju verovatno bi ublažili distress povezan sa procesom penzionisanja i obezbedili veći stepen prilagođenosti na penzionisanost. Sa aspekta gerontoloških intervencija, praktične implikacije ovih rezultata mogu biti sadržane u implementiranju novih saznanja u različite tretmane i akcione planove za stare.

Obuhvatno istraživanje strukture odnosa ispitivanih konstrukata, odnosno

uticaja individualnih, psihosocijalnih i organizacionih činilaca na proces penzionisanja, značajno je u uslovima života starih osoba u Srbiji. Prikazano istraživanje predstavlja doprinos srpskoj psihologiji starenja jer omogućava proširivanje saznanja iz oblasti karakterističnih potreba penzionisanih osoba i delimično rasvetljava dinamiku mehanizama prilagođavanja promenama u starom životnom dobu. Utvrđene relacije i korelati potvrđuju važnost faktora Kimovog i Moenovog ekološkog modela penzionisanja, kao i postulata Baltesovog modela selektivne optimizacije sa kompenzacijom. Dobijeni prediktori prilagođenosti na penzionisanost i prepoznate, potrebne oblasti planiranja penzionisanja indirektno ukazuju na postojanje procesa selekcije prioritetnih životnih domena i aktivnosti (zdravlje, finansije, socijalni odnosi, organizacija vremena) posredovanog željom za unapređenjem znanja i sposobnosti, uz kompenzovanje mogućih načina dostizanja ciljeva (spremnost na pohađanje potencijalnih programa, umesto pasivnog prepuštanja promenama). Dodatno, s obzirom na teorijske vrednosti ustanovljen, umereno visok stepen prilagođenosti penzionisanih ispitanika, uprkos prethodnoj visokoj posvećenosti poslu i identifikaciji sa radnom ulogom, može reflektovati konsolidaciju identiteta kroz ego integrativne procese osmog Eriksonovog razvojnog stadijuma, karakterističnog za period penzionisanja.

Generalizacija rezultata ovog istraživanja diskutabilna je s obzirom na veličinu, reprezentativnost, heterogenost uzorka, kao i na varijacije u okviru istog, što bi trebalo poboljšati u narednim istraživanjima. Nadalje, unapređenje predstavljenog transferzalnog, korelacionog istraživanja, podrazumevalo bi organizovanje istraživačkog nacrta kroz longitudinalnu, prospektivnu studiju koja bi pratila mehanizme tranzicije i prilagođavanja osoba na penzionisanost. Dodatno, u narednim istraživanjima, korisno bi bilo ispitati uticaj kulturoloških stavova i predrasuda o starima na sagledavanje i prihvatanje procesa starenja, uz uvažavanje protektivnih faktora i razlika u životnim stilovima starih osoba u seoskim i gradskim sredinama. S obzirom na to da je varijablama obuhvaćenim ovim istraživanjem objašnjeno nešto više od 30% ukupne varijanse prilagođenosti na penzionisanost, u narednim istraživanjima bi trebalo sagledati i eventualne efekte sistema socijalne podrške starih, njihovih emocionalnih procesa, mehanizama prevladavanja, stepena opterećenosti stresnim životnim događajima, kao i efekte drugih činilaca koji bi doprineli holističkom sagledavanju dinamike prilagođavanja na penzionisanje.

Zaključak

Prikazano istraživanje podrazumevalo je proučavanje subjektivnih i objektivnih činioca prilagođenosti na penzionisanost. Analiza procena psihofizičkog statusa, prilagođenosti i domena zadovoljstva otkriva umereno visoke vrednosti vezanosti ispitanika za radnu organizaciju i profesiju, zadovoljstva

prethodnim poslom, zadovoljstva bračnim odnosom i prilagođenosti ispitanika na penzionisanost. Samoprocenu zdravstvenog stanja i zadovoljstvo finansijskim statusom karakterišu prosečne vrednosti. Mentalno zdravlje penzionisanih ispitanika može se opisati u terminima niskih vrednosti Depresivnosti, blago iznad prosečnih vrednosti Somatizacije i Anksioznosti, i visoke vrednosti Socijalne disfunkcije. Statistički značajne razlike u stepenu prilagođenosti na penzionisanost između penzionera različitih socio-demografskih karakteristika nisu registrovane. Iz seta prediktorskih varijabli, zadovoljstvo finansijskim statusom i očuvanost fizičkog zdravlja ostvaruju statistički značajan parcijalan doprinos stepenu prilagođenosti na penzionisanost, što ukazuje na to da se ispitanici, koji su zadovoljniji svojim prihodima i koji su boljeg zdravlja, lakše adaptiraju na promene koje nastaju sa penzionisanjem. Na kraju, nešto više od polovine ispitanika procenjuje potencijalne programe pripreme za penzionisanje kao važne. U okviru istih, najkorisnijim procenjuju mere za unapređenje zdravstvenog ponašanja, nakon čega navode važnost strukturiranja vremena, poboljšanja kvaliteta socijalnih relacija, dok planiranje finansija procenjuju manje potrebnim.

Reference

- Aiken, L. R. (2002). *Work, leisure and retirement. Attitudes and related psychological con assessment and research*. Thousand Oaks CA: Sage.
- Atchley, R. C. (2000). *Social forces and aging: An introduction to social gerontology*. Ninth Ed. CA: Wadsworth/Thomson Learning.
- Avlund, K., Lund, R., Holstein, B. E., & Due, P. (2004). The impact of structural and functional characteristics of social relations as determinants of functional decline. *Journals of Gerontology, 59B*, 44–56.
- Baltes, P. B. (1987). Theoretical propositions of life span developmental psychology: On the dynamics between growth and decline. *Developmental Psychology, 23*, 611–626.
- Barnes, H., Parry, J., & Lakey, J. (2002). *Forging a new future: The experiences and expectations of people leaving paid work over 50*. Bristol: Policy Press.
- Bierman, A., Fazio, E. M., & Milkie, M. A. (2006). A multifaceted approach to the mental health advantage of the married – Assessing how explanations vary by outcome measure and unmarried group. *Journal of Family Issues, 27*, 554–582.
- Bowling, A., Gabriel, Z., Banister, D., & Sutton, S. (2004). *Adding quality to quantity: Older people's views on their quality of life and its enhancement*. Sheffield: ESRC Growing Older Programme.
- Calvo, E., & Sarkisian, N. (2011). Retirement and well-being: Examining the characteristics of life course transitions. *IPP Documento de Trabajo 2*. Retrieved 8.06.2013. from http://www.esteban-calvo.com/files/publications_

- files/Calvo_Sarkisian_Retirement_and_Wellbeing_IPP_dt_2.pdf
- Diener, E., Gohm, C. L., Suh, E. M., & Oishi, S. (2000). Similarity of the relations between marital status and subjective well-being across cultures. *Journal of Cross Cultural Psychology* 31, 419–436.
- Donaldson, T., Earl, J. K., & Muratore, A. M. (2010). Extending the integrated model of retirement adjustment: Incorporating mastery and retirement planning. *Journal of Vocational Behavior*, 77, 279–289.
- Erikson, E. H., & Erikson, J. M. (1997). *The Life Cycle Completed, extended version*. New York: W.W. Norton & Company.
- Glass, J. C., & Flynn, D. K. (2000). Retirement needs and preparation of rural middle-aged persons. *Educational Gerontology*, 26, 109–134.
- Goldberg, D. (1978). *Manual of the General Health Questionnaire*. Windsor, UK: NFER Publishing.
- Hyypä, M., & Maki, J. (2003). Social participation and health in a community rich in stock of social capital. *Health Education Research*, 18, 770–784.
- Kim, J. E., & Moen, P. (2001). Is retirement good or bad for subjective well-being? *Current Directions in Psychological Science*, 10, 83–86.
- Kim, J. E., & Moen, P. (2002). Retirement transitions, gender and psychological well-being: A life-course, ecological model. *Journal of Gerontology*, 57B, 212–222.
- Kim, J., Kwon, J., & Anderson, E. (2005). Factors related to retirement confidence: Retirement preparation and workplace financial education. *Financial Counseling and Planning*, 12, 77–89.
- Krstić, K., Zotović, M. i Mihić, I. (2012). Procesi u brakovima starih. *Primenjena psihologija*, 5, 241–257.
- Lee, Y. (2000). The predictive value of self assessed general, physical, and mental health on functional decline and mortality in older adults. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 54, 123–129.
- Mihić, Lj., Krstić, K. i Ignjatović, I. (2009). Autobiografska memorija i Eriksonovi stadijumi psihosocijalnog razvoja. *Primenjena psihologija*, 4, 307–326.
- Mutran, E. J., Reitzes, D. C., & Fernandez, M. E. (1997). Factors that influence attitudes toward retirement. *Research on Aging*, 19, 251–273.
- Nimrod, G. (2007). Retirees' leisure: Activities, benefits, and their contribution to life satisfaction. *Leisure Studies*, 26, 65–80.
- Noone, J. H., Stephens, C., & Alpass, F. M. (2009). Preretirement planning and well-being in later life: A prospective study. *Research on Aging*, 31, 295–317.
- Petrović, J. i Zotović, M. (2013). Stari u Srbiji: Jedna ili više generacija. U I. Jerković i Kamenov, Ž. (Ur.), *Vrednosti, stavovi i uloge – transgeneracijska perspektiva* (str. 49–72). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Price, K. F., & Joo, F. (2005). Exploring the relationship between marital status and women's retirement satisfaction. *International Journal of Aging and Human*

- Development*, 61, 37–55.
- Quinn, J. F., Burkhauser, R. V., & Myers, D. A. (1990). *Passing the torch: The influence of economic incentives on work and retirement*. Kalamazoo, MI: Upjohn.
- Reitzes, D. C., Mutran, E. J., & Fernandez, M. E. (1998). The decision to retire early: A career perspective. *Social Science Quarterly*, 79, 607–619.
- Rosenkoeter, M. M., & Garris, J. M. (2001). Retirement planning, use of time, and psychosocial adjustment. *Mental Health Nursing*, 22, 703–722.
- Sharpley, C. F., & Layton, R. (1998). Effects of age of retirement, reason for retirement and pre-retirement training on psychological and physical health during retirement. *Australian Psychologist*, 33, 119–124.
- Singh-Manoux, A., Richards, M., & Marmot, M. (2003). Leisure activities and cognitive functioning in middle age: Evidence from the Whitehall II study. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 57, 907–921.
- Spiegel, P. E., & Shultz, K. S. (2003). The influence of pre-retirement planning and transferability of skills on naval officers' retirement satisfaction and adjustment. *Military Psychology*, 15, 284–306.
- Taylor, M. A., & Doverspike, D. (2003). Retirement planning and preparation. In A. Adams & T. A. Beehr (Eds.), *Retirement: Reasons, processes, and results* (pp. 53–82). New York: Spring Publishing.
- Taylor-Carter, M. A., Cook, K., & Weinberg, C. (1997). Planning and expectations of the retirement experience. *Educational Gerontology*, 23, 273–288.
- Taylor, M. A., & Shore, L. M. (1995). Predictors of planned retirement age: An application of Beehr's model. *Psychology and Aging*, 10, 76–83.
- Van Solinge, H., & Henkens, K. (2008). Adjustment to and satisfaction with retirement: two of a kind? *Psychology and Aging*, 23, 422–434.
- Wells, Y., de Vaus, D., Kendig, H., Quine, S., & Petralia, W. (2006). *Healthy retirement project* (Technical Report). Melbourne, Australia: Lincoln Centre for Ageing and Community Care Research, La Trobe University.
- Wheaton, B. (1990). Life transitions, role histories, and mental health. *American Sociological Review*, 55, 209–223.
- Wong, J., & Earl, J. K. (2009). Towards an integrated model of individual, psychosocial, and organizational predictors of retirement adjustment. *Journal of Vocational Behaviour*, 75, 1–13.

**Kristina Krstić-
Joksimović
Marija Zotović-
Kostić
Jelica Petrović**

Department of
Psychology, Faculty of
Philosophy, University
of Novi Sad

SUBJECTIVE AND OBJECTIVE FACTORS OF ADJUSTMENT TO RETIREMENT

This paper presents the results of research that explores factors of adjustment to retirement. The sample included 191 retirees, with an average age of $M = 67.2$, and an average number of $M = 9.9$ years in retirement. The following instruments were used: the Retirement Adjustment scale, the General Health Questionnaire, and several questions about mental and physical health, marital and financial satisfaction, attachment to organization and profession, and satisfaction with previous job. Regression analysis shows that financial satisfaction and health status are significant predictors of the level of adjustment to retirement. Half of the respondents asserted potential retirement preparation programs as necessary and useful, with an emphasis on the measures aimed at improving health behaviors.

Keywords: retirement, health, marriage, finances, retirement preparation programs